

Юда Л.А.,

Доцент кафедри етнології та краєзнавчо-туристичної роботи ЧДПУ імені .Г.Шевченка, кандидат педагогічних наук

Етнопедагогічні традиції виховання у сім'ї

„Початкове виховання належить батькам – це найприродніший обов'язок і повинність... Батьки є першими вихователями своїх дітей”

О.В.Духнович

Серед усіх геніальних винаходів людства одне з провідних місць посідає сім'я, родина. Саме вона є тим могутнім феноменом, який найтісніше об'єднує людей у родинне гніздо на основі шлюбних і кровних взаємозв'язків. Тож не дарма кажуть: коли міцна сім'я, то й сильна держава [5, 3].

Сім'я завжди була найкращим колективним вихователем, носієм найвищих національних ідеалів. На Україні завжди панував культ родини, культ рідної домівки, культ глибокої пошани до батьків та свого роду. Але зараз все помітнішими стають прояви родинної кризи.

Згідно статистичних даних, в Україні щороку розпадається понад 180 тис. сімей, 140 тис. дітей проживають у неповних сім'ях, на обліку в міліції перебуває 17 тисяч дітей [4, с.52]. Різко зменшилася кількість шлюбів. Протягом 10 останніх років кількість шлюбів скоротилася з 9,3 до 5,5 на 1 тис. населення (тобто на 41 %), а кількість розлучень за той же період зросла з 3,7 до 4,0 на 1 тис. осіб. Таким чином, у суспільстві зростає орієнтація на неформальні шлюбно–сімейні стосунки. Збільшується частка бездітних та однодітних родин, зростає кількість дітей, народжених поза шлюбом, а також матерів, які виховують дітей без чоловіка, що ще більше погіршує демографічні перспективи держави.

Настала нагальна потреба піднести культ родини, підвищити роль української сім'ї у вихованні дітей, допомогти молодим людям зберегти сім'ю, зберегти значимість інституту сім'ї для усього суспільства в цілому.

Саме зараз час звернутися до неоціненної скарбниці народного педагогічного досвіду, до історично складених тенденцій формування та розвитку української сім'ї. Дослідження історичного розвитку та устрою традиційної української родини неодмінно призводить до розуміння її значного педагогічного потенціалу. Велика різноманітність підходів та засобів виховання може бути використана і має стати частиною педагогіки сьогодення. Головна цінність та специфіка сімейного виховання в тому, що воно не належить до якихось виокремлених педагогічних явищ, а відбувається в контексті життя самої родини, на основі прикладу батьків і передусім на основі традиційної родинно-побутової культури. Основою української народної педагогіки є традиції родинного виховання. Чільне місце у яких посідає підготовка людини до життя і праці, тобто, трудове виховання. Українська етнопедагогіка нагромадила цінний досвід морально-етичного, фізичного, розумового та естетичного виховання молоді.

Сучасна національна школа у своїй навчально – виховній системі логічно продовжує традиції родинного виховання. Перед нею стоїть завдання формування всебічно-розвиненої особистості. Цей процес неможливий без продовження і розвитку тих напрямків виховання людини, які закладені в родині. Тому сьогодні провідне місце у навчально-виховній системі роботи школи посідають моральне, розумове, естетичне, трудове і фізичне виховання.

Метою даної статті є аналіз етнопедагогічних традицій виховання у сім'ї та визначення їх ролі у сучасному навчально-виховному процесі школи.

Будуючи сучасний навчально-виховний процес, школа сьогодні повертається до витоків, до традицій народної педагогіки, тому що народна педагогіка – першооснова педагогіки наукової.

Проблема реалізації народно-педагогічних поглядів на виховання у науковій педагогічній теорії знайшла своє відображення у працях основоположників педагогічної науки Я.А. Коменського і І.Г. Песталоці.

Народно-педагогічна теорія українського народу найбільш повніше відображена у педагогічному доробку Г.С.Сковороди, О.В.Духновича, К.Д.Ушинського, Б.Д. Грінченка, С.Ф.Русової, стала основою української національно-педагогічної системи, запропонованої Г.Ващенко. Теоретичним і практичним внеском у наукову розробку науково-педагогічної теорії стали праці В.О.Сухомлинського, Є.І.Сявавко, М.Г.Стельмаховича, А.І.Кузьмінського, В.Л.Омелянєнко.

Дієвим засобом логічного продовження педагогіки родинного виховання у навчально-виховній системі сучасної школи є етнопедагогічні традиції виховання.

Етнопедагогічні традиції виховання – це своєрідний механізм передачі, засвоєння і розвитку народного досвіду виховання, культури, притаманної певному етносу, та формування на цій основі соціально та національно значимих якостей особистості [12, 52].

Універсальність та своєрідність етнопедагогічних традицій виховання дозволили в різні періоди українського етносу реалізувати їх функції в розвитку національної системи освіти і виховання.

Слід здійснити класифікацію та визначити такі ***функції етнопедагогічних традицій виховання:***

- утвердження народної основи виховання;
- визначення мети виховання через ідеал національного самовизначення;
- залучення учасників виховного процесу до засвоєння культури та народного надбання, забезпечення спадкоємності як необхідної умови створення нового потенціалу етнічної культури;
- визначення основних напрямків залучення до етнокультурних цінностей через вивчення досвіду народу, звичаїв, образу життя, через національно-культурні рухи, самодіяльні, суспільні об'єднання, союзи, організації;

- формування національно-педагогічних систем, які відбивають єдність задуму, мети, змісту та форм процесу виховання;
- розвиток на основі народно-педагогічного досвіду нових форм освітньо-виховної діяльності [12, 15].

Аналіз етнопедагогічних традицій виховання у сім'ї, починаючи з праслов'янської цивілізації, дозволяє зробити висновок про їх визначальну роль у формуванні характеру кожної дитини, її особистісних рис і національної свідомості та у соціалізації особистості.

Діяльнісна сутність етнопедагогічних традицій виховання виявилась *в утвердженні народної основи виховання*. В.О.Сухомлинський підкреслював, що головний осередок, де розквітає ця справжня людська потреба – потреба в людині – наша сім'я. У сім'ї шліфуються найтонкіші грані людини громадянина, людини трудівника, людини – культурної особистості.

Із сім'ї починається спільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладаються коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи [5, 22].

Залучення учасників виховного процесу до засвоєння культури та народного надбання, забезпечення спадкоємності як необхідної умови створення нового потенціалу етнічної культури – це одна з функцій етнопедагогічних традицій, яка віддзеркалює функції сім'ї, а саме: відтворення, продовження роду людського, виховання дітей, організація домашнього господарства, споживання та побуту, забезпечення і передача новим поколінням духовних і матеріальних цінностей і життєвого досвіду, трудових умінь і навичок, підготовка молоді до сімейного життя.

Тому все більшої актуальності набуває звернення до невичерпної скарбниці народної педагогіки та дослідження історично складених засобів виховання в українській родині, які реалізуються у народних традиціях, звичаях та обрядах. Лише досконале їх вивчення допоможе у розв'язанні сьогоденних сімейних проблем та завдань батьківської педагогіки,

формуванні національної системи родинно-шкільного виховання, наукового прогнозування перспектив зміцнення сім'ї й піднесення її ролі у вихованні дітей та молоді.

Особливе місце в українській родині посідає підготовка молодої людини до подружнього життя. Мати родину, сім'ю – це природна необхідність. Усна народна творчість віддзеркалює погляди українців на родину на сім'ю: „Без сім'ї нема щастя на землі”, „З родини йде життя людини”, „Сім'я міцна – горе плаче”[9, 641].

Дослідник української родинної педагогіки М.Г.Стельмахович стверджує, що з давніх давен серед українців виник і утвердився погляд на сім'ю та рід як на святиню, а на виховання дітей – як на святий обов'язок батьків[5, 12].

Сім'я, рід, діти у наших предків мали свої опікувальні божества – Рід і Рожаницю, уособлення роду, єдності нащадків одного предка, утвердження необхідності продовження людського роду. В свідомості нашого народу віками живе культ Матері, Сім'ї, Роду. Рід мав свої традиції, шанував своїх предків і в цій пошані виховував молоде покоління.

Коли народжувалася дитина, то її до складу приймали окремим обрядом. Ще складнішим і більш розвиненим був весільний обряд, яким об'єднували молоду пару з двох родів. Живучість цих обрядів, головні елементи яких збереглись у народних звичаях українців і донині, засвідчує їх особливо важливе значення для соціальної педагогіки. Їх впливова дія збігається з самою сутністю української етнопедагогіки, зокрема її гуманістичним спрямуванням, націленим на маніфестування вічності життя та нерозривної спадкоємності духовних надбань мертвих, живих і ненароджених поколінь [5, 13].

Забезпечення спадкоємності, як одна з функцій етнопедагогічних традицій, спонукає нас звернутись до української символіки роду і сім'ї. Їх

трактування в народній уяві змальовує перед нами образ дерева роду, як уособлення єдності і спадкоємності поколінь.

Ми починаємося від наших батьків, від землі. Усвідомлення себе в єдності з родом і природою спонукає людину уважно ставитися до всього, що її оточує, перейматися світобуттям, та задумуючись над його потаємною суттю [8, 6]. До звичаєвих правил наших предків належить звичай, що зобов'язував кожного члена роду (родини) до часу набуття зрілості досконало вивчити і знати свій родовід до сьомого покоління. За тогочасним світобаченням людина існує лише в роді, для роду і через рід. Звідси й обов'язкове знання власного родоводу. Кожен повинен знати своє походження, своїх батьків, дідів і пращурів. За звичаєм – до сьомого коліна [3, 166].

Людину, яка не знала дерева роду свого, вважали безрідною, покидьком. Така людина навіть в середовищі найближчих не могла мати шанси. Юнакові або дівчині, що не знали свого родоводу, заборонялося одружуватися і мати своїх дітей – продовжувати рід. Коли ж хто й не прагнув до пізнання, такого виганяли геть за межі роду. Незнання дерева роду свого, за твердим переконанням пращурів, обертається в наступних поколіннях великою бідою та лихом [8, 8]. Щоб такого не ставалося, батьки і матері, дідуся та бабусі ще змалечку прилучали своїх маленьких нащадків до всього, що знали про свій рід і народ.

Символічне уособлення дерева роду присутнє у більшості традицій, звичаїв і обрядів українського народу, це ї: дідух у різдвяний свят-вечір, весільне гільце (вільце), свічник із запаленими свічками у Дмитрівську поминальну суботу, свічники (сімисвічник, трійця, які уособлюють дерево роду у церкві час служби Божої), ігри і розваги та тексти пісень під час календарно-обрядових свят.

Такий підхід дозволяє нам сьогодні реалізувати ще одну функцію етнопедагогічних традицій – *визначення основних напрямків залучення до*

етнокультурних цінностей через вивчення досвіду народу, звичаїв, образу життя. Особливе місце у сучасній навчально-виховній системі посідає сьогодні проведення уроків „Історія мого роду”, „Мій рід”, „Моє родинне дерево”, „Хто кому ким доводиться”, свят – „Чуття єдиної родини”, „Роду нема переводу”. Не є секретом, те, що більшість сімей звертаються до своєї історії тільки завдяки тому, що необхідно допомогти своїм дітям підготуватися до занять, до свят. Таким чином, мимоволі виховні дії розповсюджуються не тільки на дітей, а і на батьків.

Серед проблем сучасної родини найбільшочішими є конфлікт поколінь, забуття старших, нехтування думкою батьків, бабусь, дідусів. Саме етнопедагогічні традиції виховання допомагають нам знайти відповіді на питання, які турбують людство протягом всієї історії.

Народна мудрість свідчить: „Які мамка й татко, таке й дидятко”, „Яке дерево, такі його квіти; які батьки, такі й діти” [11, 83]. Ці приклади свідчать про визначну роль батьків у вихованні дітей. Народна педагогіка на перше місце виводить виховну роль батьків, бабусь та дідусів у формуванні особистості дитини і в свою чергу наголошує на народних традиціях, пов’язаних із утвердженням необхідності особливого ставлення до рідних і близьких.

В силу біологічних закономірностей саме мати стоїть найближче до дитини. Від матері дитина усвідомлює психологію старших, мораль навколишнього соціального середовища. Те, що дає дитині мати ніхто дати не зможе. Саме головне – мати дає дитині життя. Ще пам’ятки трипільської культури (кінець IV – початок III тисячоліття до н е.) розповідають нам про уявлення трипільців пов’язані з образом жінки. Жінка і земля порівнювалися та урівнювалися на підставі стародавньої ідеї плодovitості, родючості.

Більшість виразів про матерів знайшли відображення в перших пам’ятках давньоруської писемності: „Держи матерь во чти и мастерстве” (матсерство – достоїнство (гідність), тобто поважай, почитай, шануй її).

Повага до матері вважалася першим моральним заповітом дитинства. Порушившого його очікує прокляття: „Укоряючого старість матерню, да иснують його вранове, да сьедят орли”.

Народна педагогіка з давнього часу вимірювала вихованість дітей їхньою турботою про старість матері. Як суспільний наказ дітям лунають прислів'я про їх обов'язок берегти гідність, здоров'я матері, дбати про її старість.

Авторитет батька – як у домашньому колі так і в громадській сфері духовного життя українців – високий. Та й виховний вплив його на дітей вагомий. Втрачене в ньому надолжити важко, а в тім і неможливо („не навчив батько, не навчить і дідько” [10, 187]). Від нього вирішальною мірою залежить формування особистості („Коли батько рибалка, то й діти в воду дивляться”). Том у й кажуть: „І мій батько такий мався, і я в нього вдався”. Ігнорування батьківським вихованням вкрай небезпечно („Не хочеш слухати тата, то послухаєш колись ката”). Вислів – порада „не лізь поперед батька в пекло” теж застерігає від необачності в оцінці авторитету батька. Відмічається справедливість батька у ставленні до своїх дітей „Отець по-батьківські поб'є, по - батьківські й помилує”) [5, 113].

Функція батька особлива. Відступ від неї принижує природне покликання людини („Живемо не батьками, помремо не людьми”). А звідси й порада: „Умів батькувати, умій і годувати” [10, 187].

З давніх часів, у процесі складання невеликої сім'ї посилювалося почуття особистої відповідальності батьків за виховання дітей, укріплювались нові оціночні категорії – авторитет батьків, чуття подружнього обов'язку, честі сім'ї.

Моральним обов'язком батьків було формування у дітей поваги до бабусь і дідусів. Їхній життєвий досвід давав право виконувати в сім'ї функцію основного наставника онуків. Роль виховного впливу дідусів і бабусь була сформульована у прислів'ї: „Старість до мудрості коротку дорогу знає” [9, 678].

Пам'ятаємо, що сім'я з бабусею і дідусем, з їхніми життєвою мудрістю та душевною щедрістю завжди була, є і буде вершиною досконалості української родини, найголовнішим осередком, у якому зберігаються і примножуються норми та традиції педагогічної культури українців.

„Дідусева казка”, „Бабусина скриня”, „Мамини рушники”, „Батьківська криниця” – це не тільки теми уроків з українознавства, а і спосіб залучення батьків, бабусь, дідусів до навчально-виховного процесу школи, це основа для єдності педагогічних дій батьків і вчителів та *утвердження народної основи виховання*.

Вивчення етнопедагогічних традицій виховання дозволяє створити умови для *розвитку на основі народно-педагогічного досвіду нових форм освітньо-виховної діяльності*. Етнопедагогіка з'ясовує педагогічні можливості стародавніх народних звичаїв у сучасних умовах і визначає доцільність нових звичаїв, які сприяють вихованню людини. Порівняльний аналіз педагогічних досягнень дозволяє виокремити найбільш раціональне, найбільш об'єктивне і цінне для педагогічної теорії і практики. Таким чином етнопедагогіка та етнопедагогічні традиції мають практичну значущість, даючи в руки вчителів педагогічні засоби, перевірені багатовіковою виховною практикою.

Література

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – 635 с.
2. Бабишин С.Д. Школа та освіта Давньої русі (IX – перша половина XII ст.). – К.: Вища школа, 1973. – 88 с.
3. Петров В.П. Етногенез слов'ян. – К., 1972.
4. Стельмахович Г.П. Виховний потенціал української родини // Учитель. – 1998. – № 6. – С.52 – 55.
5. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. – К.: ІСДО, 1996. 288 с.
6. Стельмахович М.Г. Новітні перспективи сімейного виховання // Рідна школа. – 1998. – № 7 – 8. – С. 23 – 25.
7. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.

8. Ткач Микола, Дерево роду. – К.: МПП „АНФАС”, 1995. – 106 с.
9. Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 791 с.
10. Українські прислів'я та приказки. – К., 1984. – 390 с.
11. Українські прислів'я та приказки. – К.: Т-во „Знання” України, 1992. – 96 с.
12. Юда Л.А. До питання про етнопедагогічні традиції виховання в Україні у II половині XIX – на початку XX ст. // Педагогічні і психологічні проблеми підготовки вчителів: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка. – Чернігів, 1996. – 220 с.